

Betekenis van groene burgerinitiatieven voor het natuurbeleid in Nederland

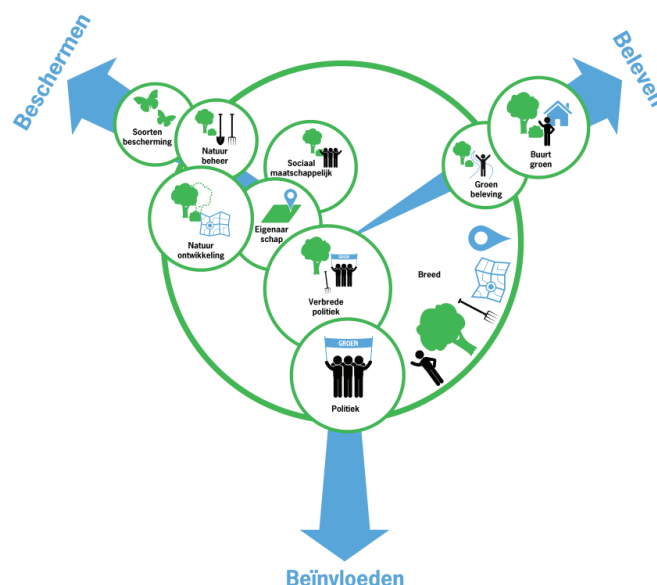
De Rijksnatuurvisie en het Natuurpact met provincies benadrukken het belang van de vermaatschappelijking van het natuurbeleid. Burgers die via groene burgerinitiatieven het heft in eigen hand nemen, worden daarbij als één van de kansen benoemd om 'de natuur terug te leggen in de handen van mensen'. Op basis van een analyse van 264 initiatieven, opgedeeld in tien ideaaltypische vormen van groene burgerinitiatieven beschrijven we in deze paper de ecologische, sociale en institutionele kracht van deze initiatieven.

Soorten initiatieven

Om grip te krijgen op de grote diversiteit van groene burgerinitiatieven hebben we op basis van doelen, activiteiten en strategieën een typologie ontwikkeld van deze initiatieven. Deze ideaaltypische indeling is vooral bedoel als 'sensitizing concept', om het denken over burgerinitiatieven te faciliteren en de grote diversiteit beter hanteerbaar te maken. Groene burgerinitiatieven blijken zich vooral op drie dimensies van elkaar te onderscheiden:

- **Beschermen:** De nadruk ligt op fysieke activiteiten in het groen, waarbij ecologische en/of cultuurhistorische doelstellingen centraal staan.
- **Beleven:** De nadruk ligt op de gebruiksdoelen van groen en het vergroten van natuurbetrokkenheid.
- **Beïnvloeden:** De nadruk ligt op de beïnvloeding van het beleid en beheer door overheden of natuurorganisaties.

Binnen deze dimensies zijn tien soorten burgerinitiatieven benoemd (figuur 1 en tabel 1).

Figuur 1 Groene burgerinitiatieven en het belang van beschermen, beleven en beïnvloeden

Tabel 1 Soorten groene burgerinitiatieven

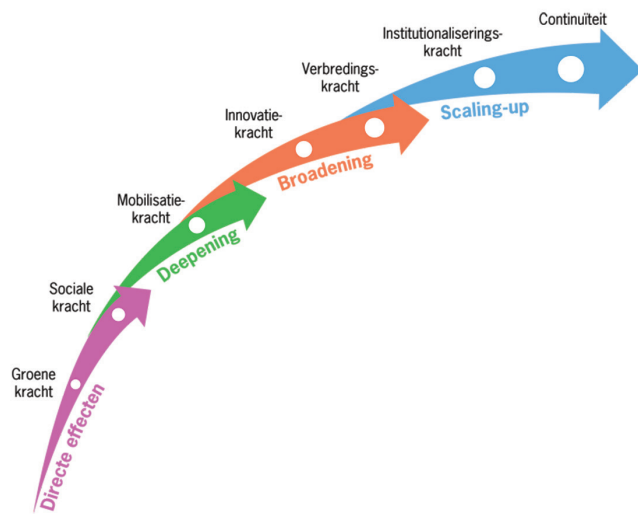
Type	Omschrijving
Beschermen	Natuurbeheer en ontwikkeling
Natuurbeheer	Beheren, realiseren en/of beschermen van ecologische
Natuurontwikkeling	Creëren ecologisch waardevol nieuw groen, vaak met ingrijpende functieverandering.
Soortbescherming	Beschermen van ecologisch of maatschappelijk waardevolle soorten, vaak met monitoring.
Eigenaarschap	Burgers hebben formeel eigenaarschap verworven over een bepaald gebied.
Sociaal-maatschappelijk	Combinatie van natuurbeheer en/of natuurontwikkeling met sociaal doel, bijvoorbeeld zorg.
Beleven	Gebruiksgroen
Buurtgroen	Omwonenden beheren gebruiksgroen binnen de bebouwde kom. Vaak nadruk op sociale cohesie.
Groenbeleving	Beleing van natuur staat centraal, vaak naast bevorderen van bewustwording en betrokkenheid.
Beïnvloeden	Groenpolitiek
Politiek	Activiteiten richten vooral op beleidsbeïnvloeding via planvorming of protestacties.
Verbrede politiek	Politieke groependie vanuit strategisch oogpunt het gebied ook beheren of ontwikkelen.
Breed	Breed
Breed	Grote langdurig bestaande groepen met brede doelen, vaak opgesplitst in meerdere werkgroepen.

Belang van politieke groepen

Als de overheid over burgerinitiatief praat, richt ze zich vaak op de 'meewerkende burger', de burger die bereid is te werken binnen de kaders van het dominante beleid. Politieke groepen en andere groepen die niet binnen bestaande beleidskaders passen, worden daarbij ten onrechte buiten beschouwing gelaten. Maar politieke discussie over beleidsdoelen is een essentieel onderdeel van democratie. Kritische politieke groepen zijn een belangrijke thermometer voor de visie vanuit de maatschappij op het beleid. Juist door het aandragen van een alternatieve visie vervullen protestgroepen een belangrijke corrigerende functie in een democratie om te voorkomen dat de besluitvorming 'zelf-referentieel' wordt en losgezongen raakt van de samenleving (Van de Wijdeven *et al.*, 2013). Om een ongewenste depolitisering van burgerparticipatie (Verhoeven en Oude Vrielink, 2012) te voorkomen, moeten beschouwingen over groene burgerinitiatieven dus breder kijken dan de beleidsdoelen van de overheid.

De kracht van groene zelf-governance

Overheden en natuurorganisaties kijken hoopvol naar burgerinitiatieven vanwege een mogelijke bijdrage aan beheer en ontwikkeling van hoogwaardig groen, en soms vanwege hun sociale bijdrage, zoals aan bewustwording en sociale cohesie. Naast deze groene en sociale betekenis hebben succesvolle voorbeelden van groene zelf-governance echter ook invloed op de institutionele inbedding van het natuurbeheer, oftewel op een transitie van het natuurbeleid naar een meer netwerkend en maatschappelijk verankerd beleid. Op basis van transitietheorie (Van den Bosch & Rotmans (2008) benoemen we hierbij vijf institutionele krachten van burgerinitiatieven (zie ook figuur 2). Verdieping van initiatieven loopt via hun *mobilisatiekracht* om de link te leggen met vrijwilligers, kennis en geld, en via hun *innovatiekracht* om nieuwe oplossingen te ontwikkelen en uit te proberen. Succesvolle innovaties worden via hun *verbredingskracht* verspreid naar andere initiatieven. De *institutionalisering*

Figuur 2 De kracht van groen burgerinitiatief vanuit transitieperspectief

draagt bij aan een verandering van de dominante praktijken van overheden en natuurorganisaties. Voor dit laatste is de *continuïteit* ook van groot belang, de reden waarom we de continuïteit van groene burgerinitiatieven ook als een belangrijke kracht kunnen zien.

Groene en sociale kracht

In een eerdere WOT-paper is de vraag gesteld of burgerinitiatieven meer zijn dan 'een paardenbloem tussen de stoeptegels' (Ten Cate *et al.*, 2014). Oftewel: wat is de bijdrage van groene burgerinitiatieven om groene gebieden te beschermen en te beheren? Uit ons onderzoek blijkt dat de meerderheid van de initiatieven (70%) uit onze database hieraan bijdragen door concrete, fysieke werkzaamheden (figuur 3). Men neemt het heft in eigen hand en gaat actief aan de slag, variërend van honderden groene buurttuinen tot iconische initiatieven. Een voorbeeld is De Dommelbimd waar burgers zelf zes hectare natuur hebben aangekocht die in de openbare verkoop kwam. Daarmee sluiten de doelen van groene

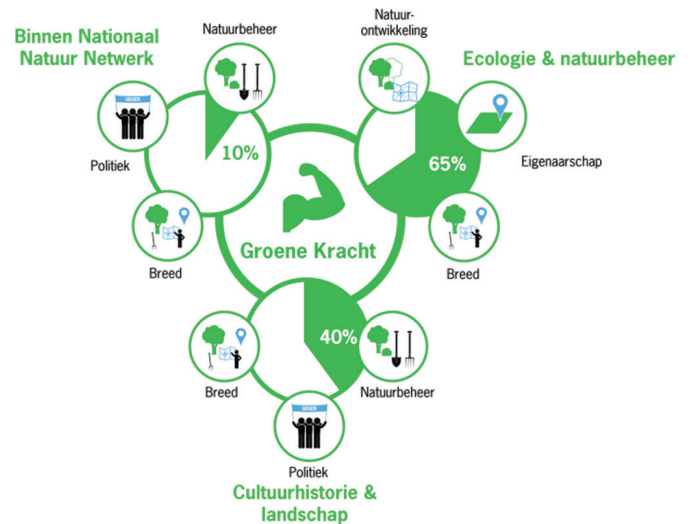

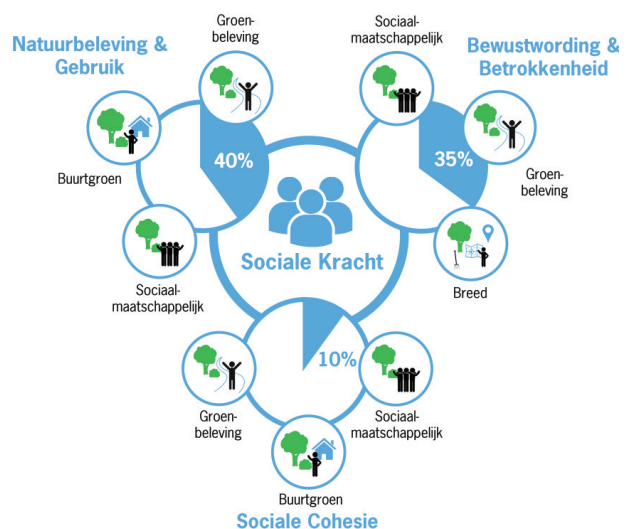
Buurtbewoners werken aan de aanleg van een groene speeltuin in Utrecht. Foto: Arjen Buijs.

burgerinitiatieven deels aan bij de doelen van overheden en terreinbeherende organisaties (TBO's). Het soort groen waarin initiatieven actief zijn, varieert echter sterk. De meeste groepen (60%) richten zich op behoud of beheer van ecologisch waardevolle gebieden, elementen of soorten buiten de stad. Het merendeel van die activiteiten vindt overigens plaats buiten het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Niettemin is er wel degelijk een substantieel deel van burgerinitiatieven werkzaam binnen het natuurnetwerk: 10% richt zich uitsluitend op gebieden binnen de NNN. Vaak zijn dit echter politieke groepen die geen fysieke bijdrage leveren aan beheer of uitbreiding van de NNN. Daarnaast blijven de oppervlaktes waarop gewerkt wordt beperkt tot enkele hectaren. Op dit moment lijkt het daarom gerechtvaardigd om te stellen dat in verhouding tot beheer door TBO's en overheden, de totale oppervlakte van groene zelf-governance klein is. Het is overigens belangrijk om te realiseren dat het evalueren van burgerinitiatief op basis van beleidsdoelen geen recht doet aan het belang van burgerinitiatief voor de deelnemers zelf, noch aan hun autonome status als uitvloeisel van de moderne en dynamische netwerksamenleving.

Naast fysieke doelen heeft een ruime meerderheid ook sociale doelen, zoals sociale cohesie of het vergroten van de natuurbetrokkenheid. Voor een deel van de initiatieven zijn sociale doelen zelfs belangrijker dan de fysieke doelen. Vooral bewustwording en educatie zijn daarbij belangrijke thema's. Initiatiefnemers zien groene zelf-governance als een motor om natuurbewustzijn te ontwikkelen en om kennis over de groene omgeving en de natuur te verspreiden. In de steden is het bevorderen van sociale cohesie op buurtniveau soms een expliciet doel. Nadruk ligt hierbij op het met elkaar in contact brengen van bevolkingsgroepen uit verschillende sociaal-culturele lagen, zoals etnische minderheden of zorgbehoevenden (figuur 4).

Figuur 3 Groene kracht

Figuur 4 Sociale kracht

Tabel 2 Effecten per type groen burgerinitiatief

Type	Aantal initiatieven	Aantal hectare	Ecologie en natuurbescherming	Gebruik en beleving	Bewustwording en educatie
Natuurbeheer en ontwikkeling					
Natuurbeheer	Veel	1,5 - 12	++	+	+
Natuurontwikkeling	Weinig	1 - 8	+	0	0
Soortbescherming	Redelijk veel	0,1 - 10	+	0	+
Eigenaarschap	Weinig	1,5 - 20	+	0	0
Sociaal-maatschappelijk	Redelijk veel	2 - 15	+	+	++
Gebruiksgroen					
Buurtgroen	Zeer veel	0,1 - 1,5	+	++	+
Groenbeleving	Redelijk veel	0,1 - 3	0/-	+	+
Groenpolitiek					
Politiek	Veel	0,1 - 1000	++	+	++
Verbrede politiek	Redelijk veel	0,1 - 500	+	+	+
Breed					
Breed	Redelijk veel	5 - 40	+	0	+

Opvallend is de kruisbestuiving tussen de verschillende doelen en effecten. Zo dragen groepen die zich vooral richten op beleving en gebruik ook bij aan de groene of ecologische waarde van het gebied. Om de belevingswaarde te vergroten, worden bestrachte speeltuinen veranderd in groene speeltuinen of worden stenen pleintjes omgevormd tot bloemrijke buurttuinen. Maar soms wordt een bloemrijk veld een platgetrapte groene speelweide. En terwijl de sociale doelen bij lang niet alle groepen expliciet benoemd worden, lijken veel initiatieven wel degelijk effecten op de sociale structuur van de samenleving te hebben, zoals sociale cohesie of het bevorderen van de natuurbetrokkenheid van burgers (tabel 2).

Veel initiatieven bevorderen de natuurbetrokkenheid van burgers.
Foto: Martijn de Jonge

Mobilisatiekracht

Groene burgerinitiatieven laten een grote mobilisatiekracht zien bij het organiseren van actieve burgers en het werven van vrijwilligers. Zo zijn er initiatieven met 200 actieve burgers, en verenigingen met meer dan 1000 leden. Als we een hele ruwe schatting maken van het aantal burgers dat in meer of mindere mate actief betrokken is bij de 264 burgerinitiatieven in onze inventarisatie, dan valt te denken aan een aantal tussen de 5.000 en 15.000 burgers. Aangezien de inventarisatie niet het complete veld dekt, en met name de vele kleine, zeer lokale initiatieven zal missen, kunnen we concluderen dat het aantal actieve burgers vele malen groter is.

Innovatiekracht

Binnen burgerinitiatieven is vaak een grote diversiteit aan achtergronden, kennis, visies en creativiteit aanwezig. Deze diversiteit draagt bij aan vernieuwing in de energieke samenleving en heeft daarmee een grote innovatieve waarde voor het natuurbeheer (Hajer, 2011). Naast het reeds besproken belang van politieke groepen zijn vooral de typen eigenaarschap, brede groepen en natuurontwikkelingsgroepen een bron van inspiratie en vernieuwing voor de bestaande, geïnstitutionaliseerde visies. De opkomst van burgerinitiatieven met alternatieve beelden over hoe de natuur beheerd moet worden, heeft mogelijk bijgedragen aan een verbreding van de nadruk op biodiversiteit en ecologische netwerken naar meer aandacht voor de gebruiks- en belevingswaarde van groen. Ook de groei van stadslandbouw is een aansprekende invulling van de stedelijke behoefte aan lokaal voedsel. En wat te denken van het Dobberend Bos bij Rotterdam, waarbij een aantal bomen in boeien op het water drijft. Een andere belangrijke innovatie komt van de initiatieven waarbij burgers formeel eigendom en zeggenschap over de groene omgeving verwerven. Ook groenadoptie, waarbij

Vrijwilligers van scouting Holendrecht baggeren een sloot bij Natuurvereniging De Ruige Hof. Foto: Martijn de Jonge.

burgers geen eigendom maar wel formele verantwoordelijkheid verwerven, lijkt sterk in opkomst in veel gemeenten.

Verbredingskracht

Mobilisatie- en innovatiekracht dragen ook bij aan de verbredingskracht van groene zelf-governance. Een aansprekend verhaal kan andere groepen burgers inspireren een soortgelijk initiatief op te zetten. Zo is er bijvoorbeeld in Amsterdam een groot aantal buurttuinen opgekomen, elk met hun eigen karakter en eigen doelstellingen. Permacultuur en daktuinen zijn andere voorbeelden van verbreding van groene initiatieven.

Institutionalisering

De verbredingskracht kan uiteindelijk resulteren in een verdergaande institutionalisering van het initiatief of een combinatie van initiatieven. Dergelijke processen zien we vooral bij de brede groepen in onze inventarisatie. Deze groepen bestaan vaak al vele jaren, en zijn in de loop der tijd steeds meer geïnstitutionaliseerd geraakt, waarbij er vaak een vaste overlegstructuur (en cultuur) met overheden en TBO's bestaat en er ook binnen het initiatief zelf veel zaken formeel zijn vastgelegd. Deze institutionalisering draagt in sterke mate bij aan de invloed van individuele initiatieven op de dominante praktijken van natuurbeheer in Nederland.

Continuïteit

Veel van de bovengenoemde krachten van groene burgerinitiatieven hangen nauw samen met de continuïteit van burgerinitiatieven. Overheden en TBO's uiten soms hun twijfels over de continuïteit van groene zelf-governance en of ze ook op de langere termijn een betrouwbare en stabiele organisatievorm kunnen bieden om een deel van het natuurbeheer aan op te hangen (Van Dam *et al.*, 2014). In onze inventarisatie zien we vele voorbeelden

van reeds lang bestaande initiatieven, soms sterk geïnstitutionaliseerd, soms nog net zo onafhankelijk en informeel als twintig jaar geleden. Anderzijds horen we veel klachten over vergrijzing van de participanten van reeds lang bestaande initiatieven en de moeite die het kost om voldoende vrijwilligers te vinden. Het waarborgen van financiering op de lange termijn is voor veel initiatieven een grote zorg, waarbij teruglopende subsidie als belangrijkste bedreiging voor de continuïteit wordt gezien. Dit geldt niet alleen voor subsidies uit het groene domein, maar minstens even sterk voor subsidies uit andere domeinen, zoals leefbaarheidsbudgetten. Spiegelbeeldig aan de zorgen over de continuïteit van groene burgerinitiatieven klagen sommige initiatieven over een 'onbetrouwbare' overheid, vooral als (afnemende) bron van financiering maar soms ook als kadersteller voor bijvoorbeeld het natuurnetwerk.

Traditionele netwerken en subsidies blijven belangrijk

Overheden blijven ook bij zelf-governance vaak een belangrijke rol spelen in de financiering, als eigenaar en via formele procedures, zoals de verlening van vergunningen. Terwijl het belang van groene burgerinitiatieven voor het beleid toe lijkt te nemen, blijven reeds bestaande organisatiemechanismen belangrijk. Dit geldt zeker voor natuurbehoud binnen het Natuurnetwerk Nederland en het agrarisch cultuurlandschap. Zelfs binnen stedelijk groen blijft de gemeente een zeer belangrijke rol spelen in de aansturing en financiering van het groenbeheer.

Het grote belang van overheidsnetwerken en subsidies wijst ook op de gevoeligheid van groene zelf-governance voor beleidsontwikkelingen in zowel het natuur- en landschapsbeleid als bij aanpalende beleidsvelden. Teruglopende subsidiemogelijkheden vanuit zowel het groene domein als bijvoorbeeld vanuit het welzijnsbeleid,

Vrijwilligers leggen een brug aan in Klarenbeek. Foto: Martijn de Jonge.

de beperkte beschikbaarheid van ambtelijke tijd en betrokkenheid en de gestage groei van het aantal beleidsvelden waarop burgers worden uitgenodigd een bijdrage te leveren, kunnen een belemmerende invloed hebben op ontstaan en continuïteit van groene zelf-governance (Van Dam *et al.*, 2016). Uit internationale studies blijkt dat dit gebrek aan continuïteit in het beleid voor sommige burgerinitiatieven zelfs een reden is om bewust enige afstand te houden van overheden (Buijs *et al.*, 2016). Daarbij zijn burgerinitiatieven ook dynamisch: zij kunnen zich door de tijd heen ontwikkelen en dusdanig geïnstitutionaliseerd raken dat zij niet meer onder onze definitie vallen. Een initiatief dat nu in de inventarisatie is opgenomen zou hier in de toekomst wellicht buiten kunnen vallen, en er zullen ongetwijfeld ook nieuwe initiatieven ontstaan die heden ten dage niet zijn opgenomen. Natuurmonumenten is ook ooit begonnen als burgerinitiatief. Deze dynamiek zien we vooral bij de brede groepen: ze zijn vaak smal begonnen en door de jaren heen verbreed en soms sterk geïnstitutionaliseerd, inclusief betaalde medewerkers.

Flexibiliteit en dilemma's in beleid

De brede doelen van groene burgerinitiatieven vragen om een flexibele opstelling van professionals. De doelen van initiatieven passen immers vaak niet één op één op de vastgelegde beleidsdoelen. Succesvolle samenwerking vraagt om het recht doen aan de belangen en visies van

burgers en het ontwikkelen van gemeenschappelijke ambities. Afstemming van wederzijdse doelen is dan noodzakelijk, een afstemming die over het algemeen soepeler verloopt als er reeds vertrouwen is opgebouwd (Van Dam *et al.*, 2014). Maar de brede doelen van zelf-governance leiden ook tot dilemma's. Initiatieven met vooral sociale- of gebruiksdoelen leveren een belangrijke bijdrage aan natuureducatie en het versterken van de actieve betrokkenheid bij groen. Dit zijn thema's die binnen de nieuwe Rijksnatuurvisie een explicieter beleidsdoel zijn geworden van het natuurbeleid. Maar deze activiteiten kunnen soms contraproductief zijn voor de biodiversiteit in een gebied, bijvoorbeeld wanneer recreatie in groene gebieden toeneemt of wanneer verruigd struikgewas geschikt wordt gemaakt voor intensief gebruik als buurttuin. In dergelijke situaties maken groene burgerinitiatieven een spanningsveld zichtbaar binnen het beleid tussen de doelen rondom ecologische bescherming en doelen rondom vermaatschappelijking. De vraag is dan waar de belangenafweging plaats dient te vinden over deze tegenstrijdige doelen. Is de overheid aan zet, als vertegenwoordiger van de representatieve democratie, of de burger, als vertegenwoordiger van de participatieve democratie?

Rechtvaardige verdeling van groen

Deze vragen over democratische besluitvorming raken ook aan vragen rondom eerlijke verdeling van de baten van kwalitatief hoogwaardig groen. Het Nederlandse debat

rondom groene zelforganisatie is opvallend weinig kritisch over de terugtrekkende overheid en de mogelijke consequenties daarvan. Dit in scherpe tegenstelling tot zowel het internationale debat over groene zelforganisatie (McClintock, 2014) als het Nederlandse debat over zelforganisatie in zorg en welzijn (Tonkens & Verhoeven, 2011; Uitermark, 2014). Vooral in de internationale literatuur wordt zelforganisatie gezien als een mogelijke uiting van een bredere neoliberale trend, waarbij de overheid de verantwoordelijkheid voor collectieve goederen, zoals hoogwaardig groen, privatiseert naar markt en samenleving (McClintock, 2014; Travaline & Hunold, 2010). Natuurbehoud wordt dan een persoonlijke verantwoordelijkheid of een marktgoed waarmee het vestigingsklimaat kan worden bevorderd. Als gemeenschappen onvoldoende bereid of in staat zijn om gezamenlijk hun groen te beheren of te ontwikkelen, is dat hun eigen verantwoordelijkheid, en niet langer de verantwoordelijkheid van overheden (Travaline & Hunold, 2010).

Indien zelforganisatie inderdaad gebruikt wordt als outsourcing van de verantwoordelijkheid voor natuurbescherming naar markt of burgerorganisatie, worden vragen rondom de ruimtelijke en sociaal-culturele verdeling van groen actueel. Zoals benoemd door de WRR

(2012), is de maatschappelijke toerusting van burgers, in de zin van sociaal-cultureel- en maatschappelijk kapitaal, essentieel om succesvol een burgerinitiatief op te richten. Dit kapitaal is niet gelijkmatig verdeeld over de samenleving en tussen steden en buurten, met als gevolg dat in welgestelde buurten en gemeenschappen meer succesvolle burgerinitiatieven opduiken dan in achtergestelde buurten (Uitermark, 2014), een effect dat nog sterker is in het groene domein (Tonkens & Verhoeven, 2011). Als de overheid grotendeels wegvalt als herverdelers van maatschappelijke waardevolle goederen, worden vragen rondom de rechtvaardige verdeling van hoogwaardig groen steeds relevanter. Onderzoek naar de relatie tussen burgerinitiatief en *environmental justice* ontbreekt vooral nog echter in Nederland.

Conclusie

Groene burgerinitiatieven laten een grote diversiteit aan doelen en activiteiten zien. De meerderheid van de initiatieven willen op een directe manier, via het uitvoeren van fysieke arbeid, bijdragen aan bescherming en beheer van groene gebieden. Een omvangrijke minderheid van de initiatieven richt zich echter vooral op bewustwording, educatie of natuurbeleving. Naast directe ecologische en sociale effecten hebben groene burgerinitiatieven ook

Bij groene zelf-governance is er soms spraken van de kleinschalige productie van voedsel.

effecten op de institutionele inbedding van het natuurbeheer in Nederland. Doordat burgerinitiatieven soms andere doelen nastreven of andere werkwijzen hanteren dan gangbare vormen van natuurbeheer, hebben burgerinitiatieven ook innovatiekracht. Zo dragen ze bij aan een reflectie op en thematische verbreding van dit beheer en kunnen een bron van inspiratie en vernieuwing zijn voor de bestaande, geïnstitutionaliseerde visies.

Continuïteit van initiatieven is een belangrijke voorwaarde om dominante natuurbeheerpraktijken substantieel te veranderen. Het teruglopen van subsidiemogelijkheden uit zowel het groene als het sociale domein (bijvoorbeeld via de leefbaarheidsbudgetten) zien veel initiatieven als een belangrijke bedreiging voor de continuïteit. De dominantie in het huidige natuurbeschermingsdiscours, met z'n nadruk op 'Natuur in handen van mensen' lijkt daarmee enigszins op gespannen voet te staan met de dagelijkse praktijk van veel groene burgerinitiatieven.

Literatuur

- Bosch, S. van den & Rotmans, J. (2008). Deepening, Broadening and Scaling Up. A Framework for Steering Transition Experiments. TNO Strategy and Policy, Delft.
- Buijs, A., Elands, B., Havik, G., Ambrose-Oji, B., Geróházi, E., Jagt, A.V.d., Mattijssen, T., Møller, M.S., Vierikko, K. (2016). Innovative governance of urban green spaces. Learning from 18 innovative examples across Europe. Wageningen University, Wageningen.
- Cate, B. ten, Dirkx, J., Hinssen, P., Koppen, K. van & Vader, J. (2014). Burgerinitiatieven zijn beter voor de natuur. Of niet?, WOT-paper 23, WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Dam, R. van, Buijs, A.E., Donders, J., Mattijssen, T., Vader, J. (2016). De betekenis van groene zelf-governance; Analyse van verschillende vormen van dynamiek rond praktijken van groene zelf-governance. WOT-technical report. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Dam, R. van, Salverda, I., During, R., Duineveld, M. (2014). Burgers en hun landschap: burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Hajer, M. (2011). De energieke samenleving - Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- McClintock, N. (2014). Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: coming to terms with urban agriculture's contradictions. *Local Environment* 19, 147-171.
- Tonkens, E. & Verhoeven, I. (2011). Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak. Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief burgerschap, Amsterdam.
- Travaline, K. & Hunold, C. (2010). Urban agriculture and ecological citizenship in Philadelphia. *Local Environment* 15, 581-590.
- Uitermark, J. (2014). Verlangen naar Wikitopia. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam.
- Verhoeven, I. & Oude Vrielink, M.J. (2012). De stille ideologie van de doe-democratie; Wijkontwikkelingswerk in uitvoering. In: C. van Montfort, A. Michels & W. van Dooren (Eds.) *Stille ideologie - Onderstromen in beleid en bestuur. Boom/Lemma*, Den Haag.
- Wijdeven, T. van de, Graaf, L. de, Hendriks, F. (2013). Actief burgerschap. Lijnen in de literatuur. Tilburgse School voor Politiek en Bestuur, Tilburg.
- WRR (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Colofon

Achtergronden van deze paper zijn te vinden in: T.J.M. Mattijssen, A.E. Buijs, B.H.M. Elands & R.I. van Dam (2015). De betekenis van groene burgerinitiatieven; analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland. WOT-rapport127. WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.

Auteurs: A.E. Buijs & R.I. van Dam | Alterra Wageningen UR
T.J.M. Mattijssen & B.H.M. Elands | Wageningen Universiteit

© 2015
Alterra Wageningen UR
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 07 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

Leerstoelgroep Bos- en Natuurbeleid, Wageningen Universiteit
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 61 92; e-mail: office.fnp@wur.nl

ISSN 1879-4688

De reeks WOT-papers is een uitgave van de Wettelijke Onderzoekstaken (WOT) Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Een WOT-paper bevat resultaten van afgerond onderzoek op een voor de doelgroep zo toegankelijk mogelijke wijze. De maatschappelijke discussie waarbinnen en waarom het onderzoek is uitgevoerd, komt daarbij nadrukkelijk aan de orde, evenals de beleidsrelevantie en mogelijk de wetenschappelijke relevantie van de resultaten.

Onderzoeksopdrachten van de WOT Natuur & Milieu worden gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (EZ).

Deze paper is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit WOT Natuur & Milieu.

Project WOT-04-010-036.60

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T (0317) 48 54 71
E info.wnm@wur.nl
I www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

